

PIOTR RACHWAŁ

Katolicki Uniwersytet Lubelski

ORCID [0000-0003-1903-4115](https://orcid.org/0000-0003-1903-4115)

NATALIA TURKIEWICZ

Katolicki Uniwersytet Lubelski

ORCID [0000-0002-7690-6568](https://orcid.org/0000-0002-7690-6568)

NAUKI POMOCNICZE HISTORII W NAUCZANIU SZKOLNYM W ŚWIETLE ANALIZY HISTORYCZNYCH ŹRÓDEŁ REJESTRACJI CIĄGŁEJ*

AUXILIARY SCIENCES OF HISTORY IN SCHOOL TEACHING IN THE LIGHT OF ANALYSIS OF HISTORICAL CONTINUOUS REGISTRATION SOURCES

ABSTRAKT: Dynamika współczesnego świata oraz postęp technologiczny wkraczający we wszystkie sfery ludzkiego życia determinują percepcję rzeczywistości, zwłaszcza wśród młodzieży szkolnej. Skutkuje to m.in. potrzebą poszerzenia oferty nauczania historii o narzędzia dostosowane do możliwości i oczekiwań młodego odbiorcy. Może w tym pomóc atrakcyjny warsztat pracy poszczególnych nauk pomocniczych historii, który pozwala na różnorodne i interesujące przyswajanie wiadomości historycznych. W tym kontekście autorzy artykułu zwracają uwagę na szeroko rozumiane badania genealogiczne – a szczególnie na metody, przebieg i formy prezentacji wyników oparte o technologie cyfrowe. Ukazanie uczniom i nauczycielom historii perspektyw, jakie stwarzają źródła rejestracji ciągłej, może rozbudzić ciekawość i zainspirować do własnych, pogłębionych badań. Bogactwo materiału źródłowego pozwala nie tylko na ustalanie zależności pokrewieństwa i powinowactwa, ale też na poznawanie historii w mikroskali i rekonstrukcję dziejów własnej małej ojczyzny. Prezentowane w tekście artykułu warsztaty „Rodzina w źródłach historycznych” zostały przygotowane, aby te cele realizować i przekonać uczestników o ich czynnym uczestnictwie w historii.

SŁOWA KLUCZOWE: nauki pomocnicze historii, księgi metrykalne, Internet, genealogia, historia regionalna

---

* Praca naukowa dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa” nr projektu NdS/531706/2021/2021, kwota dofinansowania 926 350 zł, całkowita wartość projektu 926 350 zł.

ABSTRACT: The dynamics of the modern world together with technological progress entering all spheres of human life, determine the perception of reality, especially among schoolchildren and youth. This results, among others, in the need to expand the history teaching offer with tools adapted to the capabilities and expectations of the young audience. This can be enhanced by employing the attractive methods of particular auxiliary sciences of history, which allows for a diverse and interesting reception of historical information. In this context, the authors of this article focus on broadly understood genealogical research – and in particular on the methods, course and forms of presenting the results, based on digital technologies. Showing students and history teachers the perspectives brought about by the sources can arouse curiosity and inspire their own in-depth research. The richness of the source material allows not only for determining the relationship between kinship and affinity, but also to learn about history on a microscale and to reconstruct the history of one's own small homeland. The workshop "Family in Historical Sources" presented in this article has been prepared to achieve these goals and convince the participants of their active role in history.

KEYWORDS: auxiliary sciences of history, record books, Internet, genealogy, regional history

***

„W dzisiejszych czasach, kiedy to środki masowego przekazu czynią młodzież i dorosłych biernymi odbiorcami manipulowanej (...) informacji, szczególnie ważne jest, by uczeń potrafił krytycznie analizować i wartościować źródła”¹. Odróżnienie prawdy od kłamstwa pozostaje nadrzędnym celem dużej grupy dyscyplin, które określa się wspólnym mianem nauk pomocniczych historii (NPH). Tak pojmowane, mają za zadanie gromadzenie, analizę, opracowywanie i systematyzowanie źródeł historycznych na etapie krytyki źródłowej. W osiągnięciu celów *stricte* poznawczych nauki te w dużej mierze podporządkowują się celom badawczym historii, dlatego też wśród historyków trwa spór o istotę NPH jako nauk pomocniczych lub podstawowych². Stąd nie można ich uznać za całkowicie samodzielne dyscypliny naukowe; pełnią one raczej funkcje usługowe wobec historii. Dostarczają szerokiego wachlarza narzędzi i metod, dzięki którym obcowanie z niezrozumiałym, pozornie mało interesującym źródłem może przeobrazić się w inspirującą przygodę historyczną³.

¹ D.J. Steel, L. Taylor, *Family History in Schools*, London 1973, s. 2.

² W. Paravicini, *Od nauki pomocniczej do nauki podstawowej. O współczesności i przyszłości warsztatu historyków*, „Roczniki Historyczne” 2018, t. LXXXIV, s. 7–29.

³ *Nauki pomocnicze historii. Teoria, metody badań, dydaktyka*, red. A. Jaworska, R. Jop, Warszawa 2013.

Historia zaś ma ogromny potencjał edukacyjny. Cele jej nauczania bywają różnie klasyfikowane, ale wszystkie podkreślają konieczność aktywnego obcowania z historią, które ma kształtować zachowania i postawy charakterystyczne dla danej epoki, kręgu kulturowego czy systemu społecznego⁴. Szczególnie ciekawa dla młodych odbiorców może być historia regionalna. W dopuszczonych do użytku podręcznikach szkolnych nie sposób umieścić odpowiednich pomysłów czy materiałów do poznawania historii lokalnej. W tę lukę wpisują się warsztaty historyczno-genealogiczne dla młodzieży szkolnej „Rodzina w źródłach historycznych” – przedmiot tego opracowania.

Genealogia jako nauka pomocnicza historii

Według Józefa Szymańskiego, w spektrum badań NPH można wyznaczyć trzy zasadnicze obszary, do których przyporządkowane są poszczególne dyscypliny⁵. Przedmioty i wizerunki symboliczne stanowią obiekt zainteresowania heraldyki i numizmatyki. Język i jego wytwory badają epigrafika, paleografia i dyplomatyka. Przedmiotem (i podmiotem) badań NPH jest człowiek w czasie i miejscu, a narzędzi do tych badań dostarczają m.in. chronologia, metrologia czy demografia historyczna, a także genealogia. Ta ostatnia dyscyplina zyskuje obecnie coraz większą popularność ze względu na rozwijające się tendencje do poszukiwania własnych korzeni rodzinnych i tworzenia drzew genealogicznych. Jako nauka, która pomaga odkryć i uporządkować historię własnej rodziny, genealogia jest atrakcyjna nie tylko dla historyków, ale dla każdego, nie wyłączając dzieci i młodzieży szkolnej.

Genealogia wykorzystuje ludzką ciekawość poznawczą i pragnienie budowania świadomości co do własnych korzeni i pochodzenia. Bada m.in. więzi rodzinne między ludźmi w oparciu o zachodzące relacje pokrewieństwa i powinowactwa. Kiedy zaś zajmuje się identyfikacją osób i rodzin uczestniczących w życiu politycznym czy publicznym, przeobraża się w narzędzie wręcz niezbędne w pracy historyka. Tak pojmowana genealogia, według Włodzimierza Dworzaczka, służy uszlachetnieniu krytyki historycznej⁶. Ten sam historyk wyróżnia w badaniach genealogicznych dwa kierunki: przyrodniczy oraz społeczny. W tym drugim

⁴ E. Chorąży, D. Konieczka-Słowińska, S. Roszak, *Edukacja historyczna w szkole. Teoria i praktyka*, Warszawa 2009; A. Stępnik, D. Szewczuk, *O pożytkach nauczania-uczenia się historii*, „Scientific Bulletin of Chełm. Section of Pedagogy” 2018, nr 1, s. 68.

⁵ J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2004, s. 11 nn.

⁶ W. Dworzaczek, *Genealogia*, Warszawa 1959, s. 15.

wymiarze badania genealogiczne umożliwiają nie tylko identyfikację poszczególnych osób i orientację we własnym środowisku rodzinnym, ale również rozumienie i uzasadnienie wielu procesów społecznych i kulturowych⁷. Genealogia w takim rozumieniu poszerza swoje perspektywy badawcze i może być nazywana genealogią masową, która identyfikuje osoby na podstawie kilku niezależnych od siebie źródeł.

Jednym z podstawowych źródeł do badań genealogicznych są tzw. księgi rejestracji ciągłej. Zalicza się do nich m. in. księgi metrykalne oraz akta stanu cywilnego. Księgi te, prowadzone przez parafię lub inną jednostkę kościelną, rejestrują ochrzczonych, zaślubionych i zmarłych na mocy postanowień Soboru Trydenckiego wprowadzonych 11 listopada 1563 r. podczas XXIV sesji soboru, zakończonej uchwaleniem dotyczącej sakramentu małżeństwa (konstytucji soborowej) *Tametsi*. Księgi mogą nosić różne nazwy, najczęściej pojawiają się jednak:

- Księga Ochrzczonych (łac. *Liber Baptizatorum* lub *Liber Natorum*)
- Księga Zaślubionych (*Liber Matrimoniorum*, *Liber Matrimonii*, *Liber Contrahentium* lub *Liber Copulatorum*)
- Księga Zmarłych (*Liber Mortuorum* lub *Liber Defunctorum*), także Księga Pochowanych (*Liber Sepultorum*).

Analiza ksiąg rejestrujących ruch naturalny ludności danej społeczności (np. parafii) pozwala na ustalenie wielu faktów dotyczących konkretnych osób w danym miejscu i czasie, np. danych nominatywnych, chronologicznych i miejscowych. Oprócz podstawowych danych, w mniejszym lub większym stopniu umożliwiających identyfikację osób pojawiających się w zapisach, księgi metrykalne często zawierają informację o ważnych lub nadzwyczajnych wydarzeniach w życiu danej społeczności. Źródło ewidencyjne nabiera wówczas cech kroniki i otwiera przed badaczem nowe możliwości interpretacji. Bogactwo materiału źródłowego ksiąg rejestracji ciągłej ludności inspirowane nie tylko historyków, ale może też stanowić zachętę dla dzieci i młodzieży szkolnej do poznawania historii własnej rodziny oraz tzw. małej ojczyzny, rozbudzić ich ciekawość poznawczą i chęć do budowania i poznawania własnej tożsamości⁸. Księgi metrykalne nierzadko zawierają bowiem informacje o klęskach żywiołowych, najazdach wojsk, epidemiach czy nadzwyczajnych wypadkach w życiu społeczności (np. pożary lub

⁷ Ibidem.

⁸ O znaczeniu badań nad historią regionalną zob. H. Samsonowicz, *O wielkiej i małej ojczyźnie*, „Wszechnica Mazowiecka” 1999, nr 1, s. 72 i nn; idem, *Historia regionalna*, „Małopolska”, t. XIII, 2011, s. 14–15; M. Ciechocińska, *Regionalizm polski a wyzwania integracji europejskiej*, [w:] *Humanistyka w okresie transformacji*, red. R. Dmowski, P. Matusak, Siedlce 2003, s. 43.

ataki dzikich zwierząt) – a to tylko niektóre z korzyści, które może przynieść zainteresowanie księgami metrykalnymi w kontekście historycznym. O wartości tej rejestracji w badaniach nad przeszłością nie trzeba już dziś przekonywać – współcześni badacze ryzykują nawet stwierdzenie, że metrykalia obecnie chyba najobiektywniej ze wszystkich znanych źródeł historycznych obrazują kształt dawnego życia na podstawowym poziomie funkcjonowania polskiego społeczeństwa w okresie potrydenckim – tj. na szczelbu parafii⁹.

„Rodzina w źródłach historycznych” – warsztaty

Szerokie perspektywy pracy ze źródłami rejestracji ciągłej zainspirowały piszących te słowa do stworzenia projektu „Rodzina w źródłach historycznych”, w którego ramach prowadzimy cykl warsztatów pod tym samym tytułem dla uczniów liceów. Oprócz przedstawienia uczniom podstawowych informacji o specyfice ksiąg metrykalnych i akt stanu cywilnego głównym celem warsztatów jest przekazanie wiedzy i umiejętności w zakresie pracy ze źródłami historycznymi oraz zachęcenie do samodzielnego pogłębiania wiedzy historycznej. Takie ćwiczenia mogą być punktem wyjścia do kształtowania postaw patriotycznych, tożsamości lokalnej, regionalnej i narodowej oraz umocnienia więzi rodzinnych i międzypokoleniowych.

Źródła wykorzystywane podczas warsztatów zostały zdigitalizowane i udostępnione na stronie www.ksieгимetrykalne.pl. Stanowią one bazę źródłową dwóch realizowanych przez nas projektów: „Księgi metrykalne w badaniach demograficzno-historycznych i genealogicznych Lubelszczyzny w latach 1582–1900” (w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki) oraz „Staropolskie księgi metrykalne – źródło do badań nad rodziną i dziedzictwem kulturowym Polski” (w ramach programu Nauka dla Społeczeństwa)¹⁰. Źródła te obejmują księgi formularza trydenckiego (staropolskie) – do 1797 r., formularza austriackiego (tabelaryczne) – 1797–1810 r., oraz akta stanu cywilnego – od 1810 r.¹¹

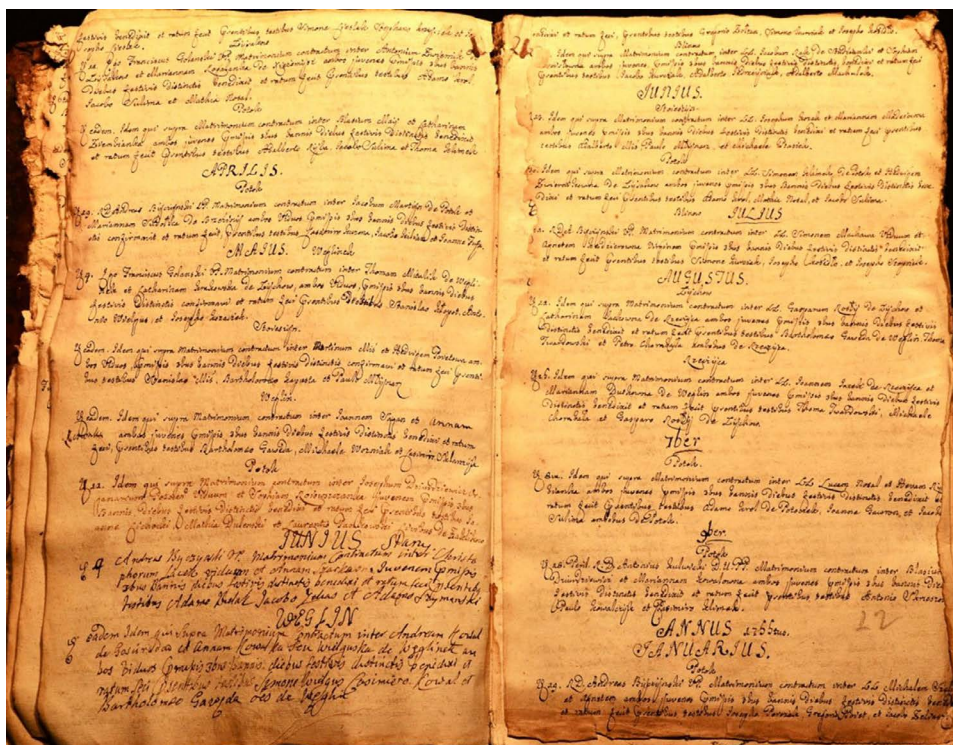
⁹ I. Gieysztorowa, *Badania demograficzne na podstawie metryk parafialnych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 10, 1962, nr 1–2, s. 103–121; R. Kotecki, *Rejestracja metrykalna wierznych w świetle potrydenckiego ustawodawstwa Kościoła katolickiego (ze szczególnym uwzględnieniem prawodawstwa diecezji Chełmińskiej, Gnieźnieńskiej, Płockiej i Włocławskiej)*, „Nasza Przeszłość” 2009, nr 112, s. 35; P. Rachwał, *Staropolskie księgi metrykalne w archiwach parafialnych archidiecezji lubelskiej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 2015, t. 63, nr 4, s. 585–586.

¹⁰ www.ksieгимetrykalne.pl; www.rodzinawzrodlach.pl [dostęp 15.03.2023].

¹¹ Dostępne m.in. na stronie www.szukajwarchiwach.pl [dostęp 15.03.2023].

Biorąc pod uwagę fakt, iż współczesna młodzież szkolna – pierwsze pokolenie ludzi dorastających w pełni cyfrowym społeczeństwie (nazywane często „pokoleniem internetowym”, „cichym pokoleniem”, „Gen Z” bądź „generacją multitasking”) – ukierunkowana jest na szybkie wyszukiwanie informacji i czerpanie wiedzy z Internetu, taka forma prezentacji materiału źródłowego wydaje się nie tyle słuszna, co wręcz konieczna¹².

Fot. 1. AP (Archiwum Parafialne) Potok Wielki, *Liber Matrimoniorum*, 1754 (formularz trydencki)

Każdy z formularzy ksiąg wymaga nieco odmiennych metod eksploracji źródła. Akta zawierają odpowiednio podstawowe dane ochrzczonych, małżonków i zmarłych. Różnią się jednak od siebie rodzajem formularza, sposobem zapisu oraz szczegółowością danych. Księgi trydenckie, prowadzone w formie narracyjnej w postaci dudki¹³ lub woluminu, składają się z krótkich zapisów

¹² A. Turner, *Generation Z: Technology And Social Interest*, „Journal of Individual Psychology” 2015, t. 71, nr 2, s. 103–113.

¹³ Dudka – księga rękopiśmienna formatu *pagina fracta*, czyli karty złożonej wzdłuż jej dłuższej osi; najczęściej spotykany format wśród dawnych ksiąg sądowych i metrykalnych; wąska, podłużna składka (*Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974, s. 29, 59).

zawierających podstawowe informacje, jak data, miejsce, rodzaj sakramentu i dane nominatywne uczestników, przy czym szczegółowość danych może się zmieniać w różnych okresach czasu w zależności od prowadzącego rejestrację. Księgi formularza austriackiego charakteryzują się układem tabelarycznym. Ich struktura wymuszała na prowadzącym zapisy regularność i szczegółowość danych, ponieważ w tytułach rubryk, oprócz wymienionych już głównych danych, znajdowały się pytania o numer domu, wyznanie, zawód czy przyczynę śmierci – a takie informacje w księgach staropolskich pojawiały się sporadycznie. Wreszcie akta stanu cywilnego powracają do formularza narracyjnego, a każdy akt przybiera formę krótkiej opowieści, skonstruowanej według wskazań formularza, która w sposób opisowy przedstawia okoliczności udzielenia chrztu, zawarcia małżeństwa czy zgonu i pogrzebu.

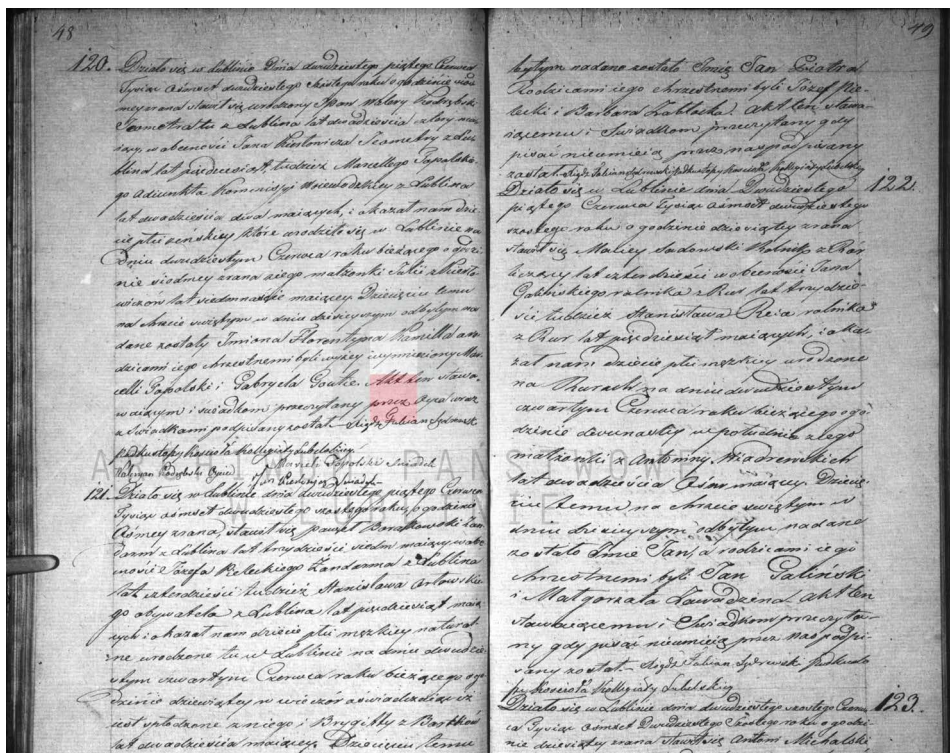
Dies obitus		Nomen Mortui	Sexus			Statis, Qualitas, aut Dignitas, Morbus, & ratio Mortis.
Die	Mensis		Castellus	M. F.	Annus	
17	Septembris	Marianna Schuch	f	f	50	Ordinaria Laboriosa
27	Septembris	Gregorius Bielecki	m	m	50	Ordinaria Laboriosa
18	Novembris	Josephus Suda	m	m	50	Ordinaria Laboriosa
17	Novembris	Barbara Dabek	f	f	67	Ordinaria Morbo Laboriosa
20	Novembris	Josephus Bradawa	m	m	7	Pr. Venialis Aëritus
23	Novembris	Anna Maria Sowa	f	f	70	Ordinaria Laboriosa
19	Octobris	Demetria Kucharska	f	f	7	Ordinaria Laboriosa
29	Octobris	Agrippinus Kucharski	m	m	7	Ordinaria Laboriosa

Dies obitus		Nomen Mortui	Sexus			Statis, Qualitas, aut Dignitas, Morbus, & ratio Mortis.
Die	Mensis		Castellus	M. F.	Annus	
7	Decembris	Anna Maria Suda	f	f	60	Laboriosa
31	Decembris	Anna Maria Suda	f	f	62	Laboriosa
15	Januarius	Mariana Baranowska	f	f	2	Laboriosa
14	Marcius	Marianna Kucharska	f	f	7	Laboriosa
16	Marcius	Marianna Kucharska	f	f	90	Laboriosa Plegma
30	Marcius	Leopoldina Kucharska	f	f	7	Laboriosa pro Typho
9	Majus	Marianna Kucharska	f	f	3	Laboriosa pro Typho
15	Majus	Catharina Kucharska	f	f	60	Ordinaria Laboriosa

Fot. 2. AP Boża Wola, *Liber Mortuorum*, 1800–1801 (formularz austriacki)

Fot. 3. Archiwum Państwowe w Lublinie, Parafia Katedralna św. Jana, Księga małżeństw, 1826 (akta stanu cywilnego)

Mając na uwadze szerokie i ciekawe możliwości pracy z księgami metrykalnymi, postanowiliśmy przygotować i przesłać do szkół pilotażową ofertę warsztatów dla uczniów liceów województwa lubelskiego, która spotkała się z dużym zainteresowaniem. Podczas spotkań trwających dwie jednostki lekcyjne prezentujemy źródła oraz ich atrakcyjność badawczą. Pokazujemy narzędzia ułatwiające pracę genealoga, zwracamy uwagę na schematyczność źródeł i główne trudności związane z kwerendą źródłową, odczytem i interpretacją źródła. Weryfikujemy również świeżo nabyte umiejętności uczniów, wykorzystując przygotowane na potrzeby warsztatów ćwiczenia.

Warsztaty genealogiczne w szkole – wymiar praktyczny

Praca z materiałem źródłowym ksiąg metrykalnych wymaga od badacza wcześniejszego przygotowania. Początkujący genealog powinien zdawać sobie sprawę z przeszkód, jakie może napotkać podczas kontaktu z tym specyficznym

źródłem. Poszczególne narzędzia, opracowane na potrzeby warsztatów, mają ułatwić i usystematyzować pracę początkującego badacza. Jednocześnie wskazują na możliwości i trudności, z jakimi ta praca się wiąże.

Język

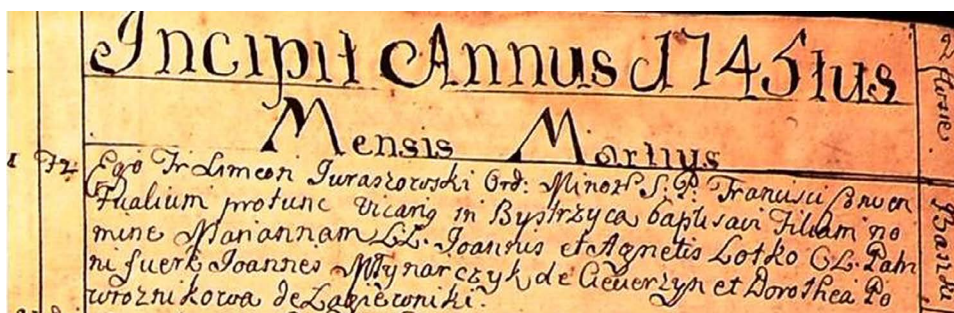
Jedną z poważnych trudności dla laika może stanowić bariera językowa. W bazie źródłowej warsztatów dla młodzieży znajdują się księgi formularza trydenckiego i austriackiego, które spisywano w języku łacińskim, oraz akta stanu cywilnego, prowadzone po polsku i po rosyjsku. Szczególnie znajomość języka łacińskiego u uczniów należy dziś do rzadkości. Z myślą o młodych ludziach, którzy chcieliby zacząć przygodę z poszukiwaniem własnych korzeni, ale zniechęca ich niezajomość języka, przygotowaliśmy praktyczny słownik pojęć, który zawiera słownictwo występujące w księgach wraz z jego podstawową odmianą fleksyjną oraz polskim znaczeniem. Oprócz wyrażen pozwalających na identyfikację aktu (chrztu, małżeństwa lub zgonu) i terminów określających różnych członków rodziny (np. matka, syn, wdowa, kawaler), narzędzie to zostało wzbogacone o bazę imion oraz liczebniki związane z datacją i określaniem wieku bohaterów poszczególnych aktów. Słownik w wersji elektronicznej będzie dostępny na wcześniej wspomnianych stronach internetowych związanych z realizowanymi przez nasz zespół projektami. Jednak nie tylko bariera językowa może stanowić trudność dla niedoświadczonego adepta badań genealogicznych. Akta metrykalne prowadzone są duktem odręcznym, często niestarannym i niełatwym, czasem wręcz niemożliwym do odczytania. Czynnikiem utrudniającym kontakt ze źródłem może być także stan zachowania ksiąg metrykalnych, czasem zniszczonych lub zawilgoconych, a nawet przy stosunkowo dobrym stanie zachowania – wyblakłych i nieczytelnych przy brzegach kart.

„Mapa” księgi metrykalnej

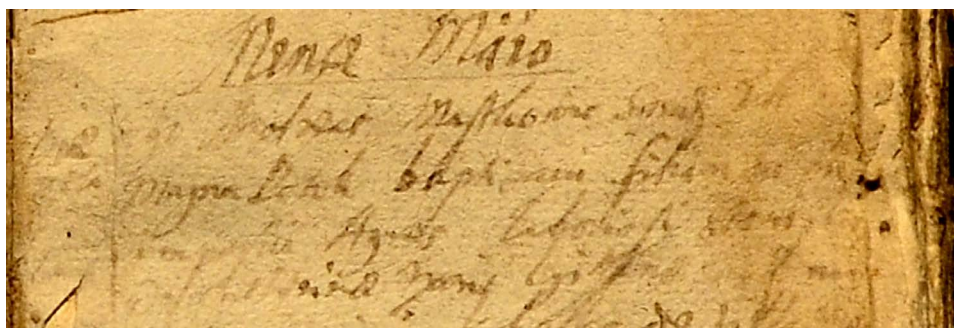
Masowy charakter i bogactwo materiału metrykalnego może zniechęcić początkujących. Dlatego też należy ich przekonać, że mimo swej obszerności jest to źródło powtarzalne i schematyczne. Księga określonego formularza składa się z analogicznych, podobnych do siebie aktów, a dodatkowo każdy z aktów ma przewidywalną, sformularyzowaną strukturę. Badając zatem zapisy takiej księgi, napotyka się nie coraz to nową, zaskakującą treść, ale bliźniaczo podobne strukturalnie,

krótkie zapisy zdarzeń, różniące się datą, miejscem i danymi personalnymi uczestniczących w nich osób. Ważne, aby uczestnicy warsztatów, wchodząc w kontakt ze źródłem, mieli świadomość tej powtarzalności.

Możliwe jest stworzenie swoistego schematu, „mapy” poruszania się w obrębie księgi metrykalnej i pojedynczego aktu. Takie ujęcie pozwoli uczniowi stworzyć model postępowania z interesującymi go metrykaliaми. Na przykładzie aktów chrztu możemy wyznaczyć stałe punkty, regularnie występujące w aktach. Standardowy zapis chrztu zawiera bowiem miejscowość i datę zdarzenia, dane szafarza udzielającego sakramentu, imię i płeć dziecka, dane imienne jego rodziców i chrzestnych oraz ich miejscowości pochodzenia, przy czym w większości przypadków dane te występują w przytoczonej kolejności.

Fot. 4. AP Bystrzyca, *Liber Baptisatorum*, 1745

Fot. 5. AP Potok Wielki, *Liber Baptisatorum*, 1610

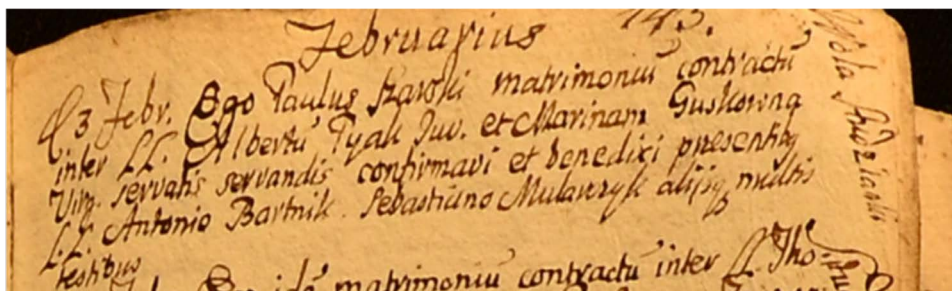
Do ćwiczeń warsztatowych wybrano akta czytelne, zapisane staranną ręką, przy czym jako materiał porównawczy prezentuje się też księgi, które z uwagi na zły stan zachowania albo niestaranne pismo są bardzo trudne do odczytania nawet dla doświadczonych badaczy (por. Fot. 4–5). Przy odczytywaniu tego rodzaju źródła istotne jest odnalezienie punktów konstrukcyjnych aktu. W przypadku powyższego takim

punktem może być łacińskie słowo *baptisavi* – „ochrzciłem”, które oddziela informacje o miejscu, dacie i szafarzu chrztu od danych ochrzczonego, jego rodziców i chrzestnych. Analogicznym punktem orientacyjnym dla aktów małżeństwa może być słowo *confirmavi* – „potwierdziłem” lub *benedixi* – „pobłogosławiłem”, a w przypadku aktów zgonu – *sepelivi*, czyli „pochowałem”. Często zdarza się również, że pojedynczy akt na pierwszym miejscu stawia osobę w nim wymienioną i wówczas już na początku formuły spotykamy się ze stwierdzeniami *baptisatus/baptisata est* – „został/-a ochrzczony/-a” lub *obit* albo *sepultus/sepulta est* – odpowiednio „zmarł/zmarła” i „został/-a pochowany/-a”. Takie sformułowania nie tylko pozwalają na orientację w strukturze pojedynczego zapisu, ale również umożliwiają jego klasyfikację co do rodzaju zdarzenia.

Uczestnicy warsztatów powinni zwrócić szczególną uwagę na pewną „przewrotność” materiału źródeł rejestracji ciągłej. Z jednej strony to źródła powtarzalne, regularne, o schematycznym i przewidywalnym formularzu. Z drugiej strony istnieje wiele czynników, które ową regularność zaburzają – np. zmiana ręki prowadzącego zapisy. Celem pokazywania różnic w zapisach jest wyrobienie u odbiorców pewnej elastyczności i otwarcia na inne rozwiązania podczas analizy materiału.

Transkrypcja aktów metrykalnych – ćwiczenia

Po wstępnym przygotowaniu merytorycznym uczestnicy warsztatów mają okazję zmierzyć się z przykładowymi wyimkami z ksiąg metrykalnych różnego formularza i spróbować sił w transkrypcji wskazanych aktów. Aby ułatwić i jednocześnie urozmaicić tę część, przygotowaliśmy „uzupełniankę” (zał. 1), czyli częściowo transkrybowany tekst z lukami do wpisania wybranych fragmentów. Przewidziana tu została praca indywidualna lub praca w parach. Opcjonalnie ta część warsztatów może nabrać charakteru konkursu na najszybszą i najbardziej poprawną transkrypcję.

Fot. 6. AP Kraśnik, Liber Matrimoniorum, 1762

..... Die 3 Febr. Ego Paulus Szarski matrimonium .....
 inter LL Albertum Tyak Juv. et Marinam Guskowna virg. servatis servandis con-
 firmavi et ..... praesentibus LL Antonio Bartnik.....
 Mularczyk aliisque multis testibus.

Załącznik 1. Przykładowa kart ćwiczeń do uzupełniania, z transkrypcją zapisu metrykalnego.

Projekt własnego aktu metrykalnego

Jednym z ciekawych wyzwania dla uczestników warsztatów może być stworzenie aktu metrykalnego zawierającego dane ich samych oraz członków ich rodziny według wybranego formularza, w języku łacińskim, z zachowaniem prawdziwych informacji dotyczących daty i miejsca wydarzenia, a także danych imiennych wymienionych w nim osób. W tym ćwiczeniu uczniowie skupiają się na strukturze aktu wybranego rodzaju – najczęściej aktu chrztu – i wykorzystują jego części konstrukcyjne. Opierając się na jednakowym formularzu, tworzą zupełnie nowe, różne od siebie akta. Takie ćwiczenie służy sprawdzeniu i utrwaleniu umiejętności technicznych zdobytych podczas zajęć, ale również uświadamia uczniom unikatowość każdego z zapisów, za którym kryje się konkretna osoba. Masowy charakter i powtarzalność źródła może bowiem wpłynąć na osłabienie takiego poczucia. Dodatkowo, stworzenie dokumentu dotyczącego własnej rodziny może pomóc w budowaniu więzi rodzinnych, a w szerszym wymiarze kształtowaniu własnej tożsamości społeczno-kulturowej i narodowej.

Księga metrykalna jako kronika?

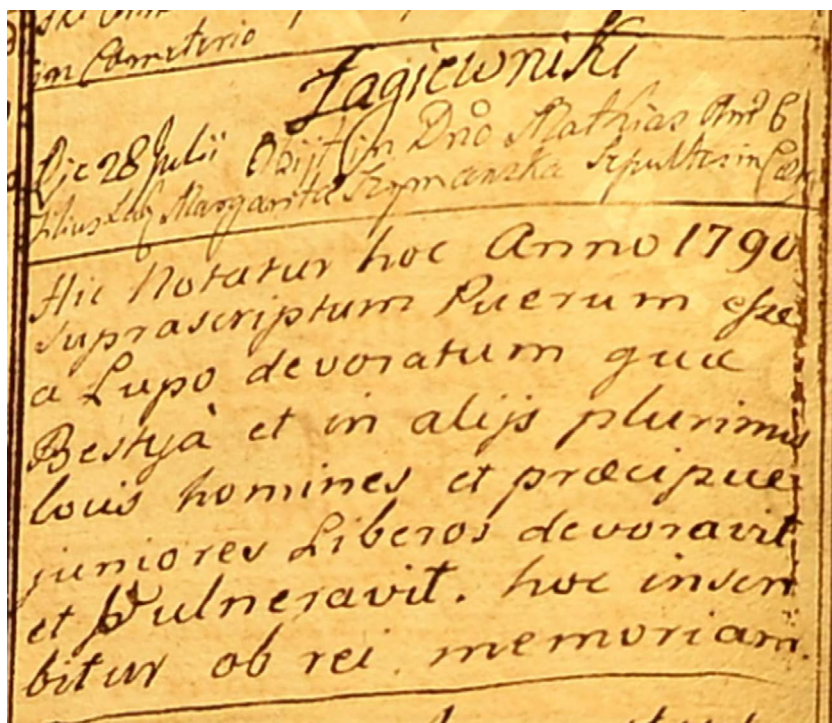
Prócz zapisów rejestracji ciągłej zdarza się, że księga metrykalna zawiera wzmianki o ważnych i nadzwyczajnych wydarzeniach w życiu lokalnej społeczności, nierzadko także o większym zasięgu terytorialnym¹⁴. Tego typu adnotacje zawierają głównie księgi formularza trydenckiego. Jak już wspomniano, o zasobie informacyjnym księgi metrykalnej decyduje wiele różnych okoliczności – swego

¹⁴ Na ten cenny walor ksiąg metrykalnych jako jeden z pierwszych, zwrócił uwagę Kazimierz Dobrowolski w artykule opublikowanym w 1920 roku na łamach „Rocznika Towarzystwa Heraldycznego”. Mimo upływu czasu ten pionierski tekst może stanowić cenne źródło wiedzy o klasyfikacji treści zawartych w tego typu źródle, a których obecność stanowi niejako wartość dodaną do treści zawartych w podstawowej strukturze zapisu. Zob. K. Dobrowolski, *Znaczenie metryk kościelnych do badań naukowych*, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie”, t. 5, 1920, s. 90–110.

rodzaju „świadomość historyczna” prowadzącego, czyli poczucie współczesnictwa w wydarzeniach historycznych, ale również sytuacja polityczna, gospodarcza i militarna w państwie – wojny, pożary, zarazy, nieurodzące. Czasem zapisy takie przybierają formę dłuższej narracji, przekazującej interesujące szczegóły. Księga metrykalna o cechach kroniki to nie tylko bezcenny materiał do badań demograficznych i genealogicznych, ale też niezwykle ciekawe i wartościowe źródło do badań nad historią lokalną, historią małych ojczyzn.

Obecnie w nauczaniu historii i zainteresowaniu tą dyscypliną obserwuje się zwrot właśnie w stronę historii regionalnej. Ukierunkowanie percepcji uczestników warsztatów na kolejny ciekawy aspekt ksiąg rejestracji ciągłej może przyczynić się do większego zainteresowania historią swojej rodziny, miejscowości lub parafii. Wskazanie ciekawych, często nawet sensacyjnych zdarzeń przyciąga uwagę młodzieży i może skłonić do dalszych poszukiwań historycznych. Jako jeden z przykładów takiej małej historii podczas warsztatów pokazujemy m.in. zapisy z 1790 r. dotyczące serii śmiertelnych ataków wilków (lub wilka) w parafii Bystrzyca (Fot. 7).

Fot. 7, AP Bystrzyca, *Liber Mortuorum*, 1790.

Zakończenie

Praktycznie nieograniczony potencjał edukacyjny i dydaktyczny historii, a z drugiej strony szybki rozwój kompetencji technicznych i informatycznych młodych ludzi stwarza potrzebę poszerzania oferty nauczania historii o narzędzia dostosowane do możliwości i oczekiwań współczesnego odbiorcy. Może w tym pomóc atrakcyjny warsztat pracy poszczególnych NPH, który stwarza możliwości różnorodnego i interesującego przekazu wiadomości historycznych. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na szeroko rozumiane badania genealogiczne – a szczególnie na metody, przebieg i formy prezentacji wyników. Ukazanie uczniom i nauczycielom historii perspektyw, jakie stwarzają źródła rejestracji ciągłej, może rozbudzić ciekawość i zainspirować do własnych, pogłębionych badań. Bogactwo materiału źródłowego pozwala bowiem nie tylko na ustalanie zależności pokrewieństwa i powinowactwa, ale też na poznawanie historii w mikroskali i rekonstrukcję dziejów własnej małej ojczyzny. Warsztaty „Rodzina w źródłach historycznych” zostały przygotowane, aby te cele realizować i przekonać uczestników warsztatów, że są również czynnymi uczestnikami historii.

BIBLIOGRAFIA

- Choraży E., Konieczka-Śliwińska D., Roszak S., *Edukacja historyczna w szkole. Teoria i praktyka*, Warszawa 2009.
- Ciechocińska M., *Regionalizm polski a wyzwania integracji europejskiej*, [w:] *Humanistyka w okresie transformacji*, red. R. Dmowski, P. Matusak, Siedlce 2003.
- Dobrowolski K., *Znaczenie metryk kościelnych do badań naukowych*, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie”, t. 5, 1920.
- Gieysztorowa I., *Badania demograficzne na podstawie metryk parafialnych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1962, t. 10, nr 1–2.
- Kotecki R., *Rejestracja metrykalna wiernych w świetle potrydenckiego ustawodawstwa Kościoła katolickiego (ze szczególnym uwzględnieniem prawodawstwa diecezji Chełmińskiej, Gnieźnieńskiej, Płockiej i Włocławskiej)*, „Nasza Przeszłość” 2009, nr 112.
- Nauki pomocnicze historii. Teoria, metody badań, dydaktyka*, red. A. Jaworska, R. Jop, Warszawa 2013.
- Paravicini W., *Od nauki pomocniczej do nauki podstawowej. O współczesności i przyszłości warsztatu historyków*, „Roczniki Historyczne” 2018, t. LXXXIV.
- Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974.

-
- Rachwał P., *Staropolskie księgi metrykalne w archiwach parafialnych archidiecezji lubelskiej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2015, t. 63, nr 4.
- Samsonowicz H., *Historia regionalna*, „Małopolska” 2011, t. XIII.
- Samsonowicz H., *O wielkiej i małej ojczyźnie*, „Wszechnica Mazowiecka” 1, 1999.
- Steel D.J., Taylor L., *Family History in Schools*, London, 1973.
- Stępnik A., Szewczuk D., *O pożytkach nauczania-uczenia się historii*, „Scientific Bulletin of Chełm. Section of Pedagogy” 2018, nr 1.
- Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001.
- Turner A., *Generation Z: Technology And Social Interest*, „Journal of Individual Psychology” 2015, t. 71, nr 2.

